

**Ўзбекистон Республикаси Адлия Вазирлиги
Тошкент Давлат Юридик Институти**

КАФЕДРА: Жиноят процессуал ҳукуқи

КУРС ИШИ

Мавзу: Тергов ҳаракатлари – исботлаш воситалари

3-ҳуқуқ факултети 3-курс
А-поток 1-гурӯҳ талабаси

Бажарди: Абдуллева У.

Тошкент-2011

Тергов ҳаракатлари – исботлаш воситалари

1. Тергов ҳаракатлари – исботлаш воситалари тушунчаси
2. Тергов ҳаракатлари турлари
3. Тергов ҳаракатлари тизими

1. Тергов ҳаракатлари – исботлаш воситалари тушунчаси.

Суриштирувчи, терговчи, прокурор жиноят-процессуал қонун талабларига мувофиқ амалга оширадиган, жиноят ишининг ҳолатларини аниқлаш учун аҳамиятга эга фактик маълумотларни топиш, текшириш ва қайд этишга қаратилган процессуал ҳаракатлар *тергов ҳаракатлари* дейилади.

И. Е. Биховский тергов ҳаракатларини «терговчининг ҳамда қонун билан ваколат берилган бошқа шахснинг дастлабки тергов босқичида ҳамда янги очилган ҳолатларни тергов қилишда далилларни аниқлаш, текшириш, қайд этиш ва олиб қўйишнинг жиноят-процессуал ҳуқуқ асосида ва унга мувофиқ равишда амалга оширадиган билиш фаолияти»¹ сифатида таърифлаган.

Ушбу ҳаракатларни амалга ошириш чоғида ҳал қилинадиган вазифаларига кўра, ҳаракатларнинг ўзи икки мустақил гуруҳга бўлинади:

1) суриштирув органи, терговчи ёки прокурор дастлабки (судгача бўлган) тартибда далилларни аниқлаш, текшириш ва қайд этиш билан боғлиқ вазифаларни ҳал қилишда фойдаланадиган ва тадқиқот хусусиятига эга бўлган тергов ҳаракатлари;

2) аввало, ишда иштирок этувчи шахсларнинг ҳуқуқларини таъминлашга қаратилган бошқа тергов ҳаракатлари.

¹ Биховский И.Е. Процессуальные и тактические вопросы системы следственных действий: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. М., 1976. С. 6–7.

Биринчи гуруҳ тергов ҳаракатларига батафсилроқ тўхталамиз.

Далилларни аниқлаш, қайд этиш ва текширишда фойдаланиладиган тергов ҳаракатлари қуйидагилардир:

- сўроқ қилиш (гувоҳ, жабрланувчи, гумон қилинувчи, айбланувчи, баъзан эса мутахассис ва экспертни);
- юзлаштириш;
- таниб олиш учун кўрсатиш;
- кўрсатувларни ҳодиса содир бўлган жойда текшириш;
- кўздан кечириш;
- гувоҳлантириш;
- мурдани эксгумация қилиш;
- эксперимент;
- олиб қўйиш;
- тинтув ўтказиш;
- телефонлар ва бошқа сўзлашув қурилмалари орқали олиб бориладиган сўзлашувларни эшитиб туриш;
- экспертиза;
- экспертиза тадқиқоти учун намуналар олиш;
- нарсалар ва ҳужжатларни тақдим этиш;
- ишга нарса ва ҳужжатларни ашёвий ва ёзма далиллар сифатида қўшиб қўйиш.

Бироқ ушбу гуруҳга кирувчи тергов ҳаракатларини шартли равишда яна тўрт гуруҳга бўлиш мумкин. Ушбу таснифни С. А. Шейфер ишлаб чиққан бўлиб, у тергов ҳаракатларини: 1) фактик маълумотларни акс эттириш усули бўйича; 2) ахборотнинг хусусияти бўйича; 3) акс эттириладиган объектларнинг мураккаблиги бўйича; 4) тергов ҳаракатининг мақсади бўйича гуруҳларга бўлади².

Тергов ҳаракатларини қуйидаги кўрсаткичлари бўйича таснифлаш зарур: тергов ҳаракатининг номи, ушбу тергов ҳаракати ЖПКнинг қайси моддаси билан тартибга солинганлиги, уни ўтказиш учун прокурорнинг рухсати талаб этилиш-этилмаслиги, уни ўтказишда холислар иштирок этиш-этмаслиги, тергов ҳаракати баённомаси тузилиш-тузилмаслиги бўйича. Бунга мувофиқ биз қуйидаги жадвалда акс эттирилган

² Қаранг: *Шейфер С. А. Следственные действия. Система и процессуальная форма.* М., 2000. С. 54–68.

тергов ҳаракатлари тизимини ишлаб чиқдик.

№	Тергов ҳаракати- нинг номи	ЖПК нинг модда- си	Қарор чиқари- ладими ёки йўқми	Прокуро рнинг рухсати талаб этилади- ми	Баён- нома тузи- лади- ми	Холис- лар ишти- рок этадими	Изоҳ
1.	Кўздан кечириш	135– 141	Йўқ	Йўқ	141	Ҳа, 74, 352	Жиноят иши қўзғатилгунча ўтказилади
2.	Экспер- тиза	172– 187	Ҳа, 180	Йўқ	Йўқ	Йўқ	Эксперт хулосаси тузилади 184
3.	Гувоҳлан тириш	142– 147	144	Йўқ	147	352	
4.	Мурдани эксгумац ия қилиш	148– 152	148	Ҳа, 148	151	352	Дафн этиш чоғида, баённома, 152
5.	Эксперим ент	153- 156	154	Баъзан ҳа, 154	156	352	
6.	Тинтув	157– 168	159	Ҳа, 161	163	352	санкция олинмаган бўлса, 24 соат мобайнида прокурорга хабар бериш
7.	Олиб қўйиш	157– 168	159	Баъзан, агар почта, теле- граф, дип., давлат сирлари 161	163	352	Қолган ҳолларда рухсат олиш талаб этилмайди
8.	Телефон сўзлашув ларини эшитиб туриш	169– 171	169	Ҳа, 169	171	МХХ ўтказа- ди	Олти ойгача давом этади
9.	Эксперт текши- руви учун намуна-	188– 197	191	Йўқ	197	352	Терговчи ёки мутахассис (193 ва 194) ёхуд эксперт (195) ўтказиши

	лар олиш						мумкин
10.	Таниб олиш учун кўрсатиш	125-131	Йўқ	Йўқ	131	352	Тирик одамлар ва нарсалар, ҳайвонлар, мурда
11.	Нарсалар ва ҳужжатларни тақдим этиш	198–202	Йўқ	Йўқ	202	352	Икки тури мавжуд: терговчининг талаби бўйича ва шахснинг ташаббуси билан
12.	Кўрсатувларни воқеа жойида текшириш	132–134	Йўқ	Йўқ	134	325	Фақат кўрсатувлари текширилаётган шахс хоҳиши бўйича
13.	Юзлаштириш	122–124	Йўқ	Йўқ	123		
14.	Сўроқ қилиш:	96–108					
14 ^а .	айбланувчини	109–113	Ҳа, 361	Йўқ	96–108	Йўқ	Ҳимоячи иштирок этиши керак
14 ^б .	гумон қилинувчини	109–113	Ҳа, 360	Йўқ	96–108	Йўқ	Ушлангандан сўнг 24 соатдан кечиктирмай сўроқ қилиниши керак
14 ^в .	жабрланувчини	114–120	Ҳа, 54	Йўқ	96–108	Йўқ	
14 ^г .	гувоҳни	114–120	Йўқ	Йўқ	96–108	Йўқ	

Ҳар қандай ҳолда ҳам ҳар қандай тергов ҳаракатига қўйиладиган ўзгармас талаб шундаки, у фақат етарли асослар бўлгандагина ўтказилиши керак. Тергов ҳаракатининг асосланганлиги ҳар қандай мажбурлаш ёки кимнингдир ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини чеклаш фақат ҳақиқатан ҳам зарур бўлганда, яъни муайян вазият шарт-шароитлари билан оқлангандагина юз беришини билдиради.

Тергов ҳаракатига қўйиладиган бошқа бир талаб шундаки, у қонуний бўлиши керак, яъни уни амалга оширишда қонунда

белгиланган процессуал тартибга қатъий риоя этилиши керак. Бу эса йўл қўйиладиган ва йўл қўйилмайдиган ҳаракатлар доирасини назарда тутеди. Бу билан тергов ҳаракатини ўтказишда иштирок этувчи инсоннинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари кафолатланиши билан бирга, айти пайтда бунда олинадиган фактик маълумотларнинг процессуал яроқлилиги, бошқача айтганда, муайян иш бўйича уларнинг алоқадорлиги ва мақбуллиги таъминланади. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1997 йили 2 майда қабул қилган «Суд ҳукми тўғрисида»ги 2-сонли қарорида: «Қонунни бузган ҳолда олинган ҳар қандай далил ҳукмга асос қилиб келтирилиши мумкин эмас», – деб тушунтириш берилади.

Тергов ҳаракатларини юритиш муқаррар равишда ахлоқий принциплар ва нормаларга асосланиши керак. Хусусан, уларнинг исталган турини ўтказишда ишда иштирок этувчи шахслар ва атрофдаги кишиларнинг шаъни ва қадр-қиммати камситилишига йўл қўйилмайди. Инсон соғлиғига хавф туғдириш тақиқланади. Бунда фақат қўзғатилган жиноят иши бўйича тергов ҳаракатлари ўтказишга йўл қўйилади. Жиноят иши қўзғатилгунча ўтказилиши рухсат этилган тергов ҳаракатлари (қўздан кечириш, ушлаб туриш, экспертиза)гина бундан мустасно.

Тергов ҳаракатларининг бориши ва натижалари суд учун далил бўлиб хизмат қиладиган тегишли баённомаларда қайд этилиши керак. Тергов ҳаракатларининг натижасида одатда баённомаларда мустаҳкамланади, бир қатор ҳолларда эса қарор бўйича ўтказилади.

Сўроқ қилишнинг умумий қоидалари

Энг кўп тарқалган тергов ҳаракатларидан бири *сўроқ қилиш* бўлиб, ким сўроқ қилинаётганидан қатъи назар, ушбу ҳаракат муайян умумий қоидаларга мос келиши керак. Сўроқ қилиш суриштирув, дастлабки тергов ўтказиладиган жойда ёки сўроқ қилинувчи қаерда бўлса, ўша жойда амалга оширилади. Суд эса шахсни суд муҳокамаси юритилаётган жойда сўроқ қиладиган (ЖПК 96-м.).

Жиноят процессида иштирок этувчи (гувоҳ, жабрланувчи), шунингдек ўз манфаатларини ҳимоя қилувчи (озодликда юрган

гумон қилинувчи, айбланувчи ва судланувчи) суриштирувчига, терговчига, прокурорга ва судга чакирув қоғози билан чакирилади. Чакирув қоғози почта орқали жўнатилади ёки чопар орқали топширилади. Чакирув телефонограмма, телеграмма, радиogramма билан ёки телефакс орқали ҳам амалга оширилиши мумкин.

Чакирув қоғозида шахс ким сифатида, қайси манзилга ва кимнинг ҳузурига чакирилаётганлиги, қайси куни ва қайси соатга келиши кераклиги, шунингдек узрсиз сабабларга кўра келмай қолган тақдирда қандай оқибатлар рўй бериши кўрсатилган бўлиши лозим.

Чакирув қоғози чакирилувчига топширилиб, тилхат олинади. Чакирув қоғози олиб борилганда чакирилувчи вақтинча йўқ бўлса, унга бериб қўйиш учун чакирув қоғози у билан бирга яшовчи вояга етган оила аъзоларидан бирига, ётоқхона маъмуриятига, уй эгасига ёки фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органи вакилига топширилиб, тилхат олинади.

Агар шахс тергов ҳибсхонасида, вақтинча қабул қилиш-тақсимлаш қабулхоналари, жазони ижро этиш ёки тарбия колонияларида сақланаётган бўлса, шу муассасаларнинг маъмурияти орқали чакиртирилади (ЖПК 97-м.).

Суриштирувчи, терговчи ва суд сўроқ қилиш олдидан сўроқ қилинувчидан унинг фамилияси, исми ва отасининг исмини, туғилган вақти (йили, ойи, куни) ва туғилган жойини, яшаш жойи ва иш жойини, мансаби, машғулот тури, маълумоти, оилавий аҳволини, судланганлиги ёки судланмаганлигини аниқлаши ҳамда бу маълумотларни жиноят ишидаги ёки сўроқ қилинувчининг шахсий ҳужжатларидаги маълумотлар билан солиштириб кўриши ёхуд сўроқ қилинувчи ўзини ким деб таништирган бўлса, айнан ўша шахс эканлигига бошқа йўллар билан ишонч ҳосил қилиши лозим (ЖПК 98-м.).

Сўроқ қилинувчи иш юритилаётган тилни биладими, у қайси тилда кўрсатув бера олиши мумкин, деган саволлар туғилиб қолса, бу масала аниқланиши лозим, зарур ҳолларда таржимон чакирилади ва у келгунча сўроқ қилиш тўхтатиб турилади (ЖПК 99-м.).

Сўроқ қилинувчининг шахси аниқланганидан кейин унга амалдаги ЖПКда назарда тутилган ҳуқуқ ва мажбуриятлари тушунтирилади. Бу ҳуқуқ ва мажбуриятлар тушунтирилганлиги

сўроқ баённомаси ёки суд мажлиси баённомасида қайд этилади (ЖПК 100-м.).

Одатда сўроқ қилинувчига ишнинг унга маълум бўлган ҳолатлари тўғрисида сўзлаб бериш таклиф қилинади. Сўроқ қилинувчи эркин сўзлаб берганидан кейин унинг кўрсатувларини тўлдириш ва аниқлашга қаратилган саволлар берилиши мумкин (ЖПК 101-м.).

Қонунга асосан ишора қилувчи саволлар беришга йўл қўйилмайди. Кутилаётган жавобга бевосита ёки билвосита йўналтириш мазмунидаги саволлар ишора қилувчи саволлар деб ҳисобланади (ЖПК 102-м.).

Сўроқ қилинувчининг кўрсатувлари статистик маълумотлар ёки хотирада сақланиши қийин бошқа маълумотларга тааллуқли бўлса, у сўроқ пайтида ўзидаги ёки ишга қўшиб қўйилган ҳужжатлардан ёхуд бошқа ёзувлардан фойдаланиши мумкин. Сўроқ қилинувчига сўроқ қилиш жараёнида ўзидаги ҳужжатлар ва бошқа ёзувларни ўқиб эшиттиришга рухсат этилиши мумкин. Бунинг устига суриштирувчи, терговчи ва суд сўроқ қилинувчидан сўроқ қилиш жараёнида у фойдаланаётган ҳужжатлар ва бошқа ёзувларни талаб қилиши, уларни кейин қайтариб бериши ёки ишга қўшиб қўйиши мумкин (ЖПК 103-м.).

Сўроқ қилинувчининг илгариги сўроқда берган кўрсатувлари фақат унинг ҳозирги сўроқда берган кўрсатувлари тингланиб, қайд қилиниб, у имзо чекканидан кейин ва қуйидаги ҳолларда ўқиб эшиттирилиши мумкин:

1) ҳозирги ва илгариги сўроқларда берилган кўрсатувлар ўртасида жиддий қарама-қаршиликлар бўлганда;

2) сўроқ қилинувчи судда кўрсатув беришдан бош тортганда;

3) иш сўроқ қилинувчининг иштирокисиз кўриб чиқиляётганида (ЖПК 104-м.).

Ўз навбатида, сўроқ жараёнида суриштирувчи, терговчи ва суд, шунингдек суд муҳокамасида тарафлар ишга қўшиб қўйилган ёки тарафлар ихтиёрида бўлган нарсалар ва ҳужжатларни сўроқ қилинувчига кўрсатишлари, шунингдек бу ҳужжатларни ўқиб эшиттиришлари мумкин. Бунда сўроқ баённомасида ёки суд мажлиси баённомасида қайси нарса ёки ҳужжат кўрсатилганлиги, ҳужжат матнининг қайси қисми ва

унинг ким томонидан ўқиб эшиттирилганлиги, нарсa ёки ҳужжатни кўрсатиш вақтида қандай саволлар берилганлиги ва бунга жавобан сўроқ қилинувчи қандай кўрсатувлар берганлиги аниқ акс эттирилади (ЖПК 105-м.).

Сўроқ жараёнининг ўзи ва унинг натижалари суриштирув ва дастлабки тергов босқичида сўроқ баённомасида, суд муҳокамасида эса суд мажлиси баённомасида қайд қилинади. Бундан ташқари, сўроқ жараёнида баённома юритиш билан бир қаторда овозни ёзиб олиш, видеоёзув ва кинотасвирга олиш ҳам қўлланилиши мумкин.

Кўрсатувлар баённомага биринчи шахс номидан, имкон борича сўзма-сўз ёзиб борилади. Савол-жавоб сўроқ жараёнида қандай олиб борилган бўлса, шундай изчилликда қайд қилинади. Суриштирувчи, терговчи ёки суд мажлисида раислик қилувчи томонидан четлатилган, шунингдек сўроқ қилинувчи жавоб беришдан бош тортган саволлар ҳам баённомага киритилиши керак.

Баённомада сўроқ қилинувчи томонидан аввалги сўроқларда берилган кўрсатувларнинг ўқиб эшиттирилгани, кўрсатув бериш жараёнида сўроқ қилинувчининг ҳужжат ёки бошқа ёзувлардан фойдалангани, сўроқ қилинувчига сўроқ давомида нарсa ва ҳужжатлар кўрсатилгани, сўроқ пайтида овоз ёзиш, видеоёзув, кинотасвирга олиш ўтказилгани ҳам қайд қилинади. Фонограмма, видеоёзув ва кинотасма баённомага илова қилинади.

Сўроқ тугаганидан кейин баённома ўқиб чиқиш учун сўроқ қилинувчига кўрсатилади ёхуд унинг илтимосига кўра суриштирувчи, терговчи томонидан унга ўқиб берилади.

Шуни инобатга олиш лозимки, сўроқ қилинувчи кўрсатувни ўз қўли билан ёзма равишда баён қилишга ҳақли. Ушбу ҳолда ўз қўли билан ёзилган кўрсатув баённомага илова қилинади, бу ҳақда унга ёзиб қўйилади.

Сўроқ қилинувчи ёки тарафларнинг илтимосига кўра суд мажлисида баённомага имзо қўйилгунига қадар ёзилган овоз, видеоёзув ёки кинотасвир намоёйиш қилиниши мумкин. Улар билан баённома ўртасида жиддий тафовут бўлган ҳолларда, тафовут сабабини аниқлаш учун янгитдан сўроқ қилиниши мумкин.

Сўроқ қилинувчи баённомани ўқиб бўлгач, кўрсатувлари

тўғри ёзилганлиги ва у билан танишганлигини имзо чекиб, тасдиқлайди. Имзо баённоманинг охирига қўйилади, агар кўрсатувлар бир неча саҳифага ёзилган бўлса, ҳар қайси саҳифага алоҳида имзо чекилади.

Сўроқ қилишда таржимон қатнашаётган бўлса, у сўроқ қилинаётган шахснинг баённомадаги кўрсатувини унга оғзаки таржима қилади, сўроқ қилинувчининг ўз қўли билан ёзиб берган кўрсатувларини эса, ёзма равишда таржима қилади. Таржимон кўрсатувлар ёзилган баённоманинг охирига ва ҳар бир саҳифасига алоҳида, шунингдек сўроқ қилинувчининг ўз қўли билан ёзиб берган кўрсатувларининг таржимасига имзо чекади (ЖПК 106-м.).

Сўроқнинг умумий давом этиш вақти бир кунда саккиз соатдан ошмаслиги лозим. Дам олиш ва овқатланиш учун бериладиган бир соат танаффус бу ҳисобга кирмайди (ЖПК 107-м.). Аммо қуйидаги ҳолларда қўшимча сўроқ ўтказилиши ҳам мумкин:

1) сўроқнинг умумий давом этиш вақти чекланганлиги боис сўроқ қилинувчи ишнинг ўзига маълум бўлган барча ҳолатлари тўғрисида кўрсатув бера олмаганида;

2) сўроқ қилинган шахс илгари берган кўрсатувларини тўлдириш ёки ўзгартириш истагини билдирганда;

3) айбланувчига янги ёки ўзгартирилган ёхуд қўшимча айблов эълон қилинганда;

4) суриштирувчи ёки терговчи томонидан илгари сўроқ қилинган шахснинг кўрсатувлари тўғри ёзилганлигини прокурор қўшимча сўроқ қилиш йўли билан текшириб кўришни лозим топганда;

5) суриштирувчи ёки бошқа терговчи томонидан илгари сўроқ қилинган шахснинг кўрсатувлари тўғри ёзилганлигини ишни юритиш учун қабул қилган терговчи қўшимча сўроқ қилиш йўли билан текшириб кўришни лозим топганда;

6) илгари сўроқ қилинган шахсга берилиши керак бўлган иш учун муҳим янги саволлар туғилганда;

7) шахс сўроқ қилинганидан кейин ишга киришган захирадаги халқ маслаҳатчиси ушбу шахсни янгитдан сўроқ қилишни талаб қилганда (ЖПК 108-м.).

Гумон қилинувчи ва айбланувчини сўроқ қилиш

Гумон қилинувчи ва айбланувчи сўроқ қилишнинг умумий қоидаларига риоя этган ҳолда сўроқ қилинади. Айни пайтда унинг бир қатор ўзига хос жиҳатлари ҳам бор. Масалан, суриштирув ва дастлабки тергов ўтказиш жараёнида гумон қилинувчи, айбланувчи ушланган, сўроқ қилиш учун чақирилган, қамоққа олинган ёки мажбурий келтирилганидан кейин дарҳол ёки йигирма тўрт соатдан кечиктирмай, сўроқ қилиниши керак.

Судья суд тергови кетаётганида судланувчига истаган вақтида кўрсатув бериш ҳуқуқини таъминлаши шарт. Агар судланувчи бирор суд ҳаракати ўтказилаётган пайтда кўрсатув бериш тўғрисида истак билдирса, суд унга шу ҳаракатлар тугаши биланоқ кўрсатув бериш учун имконият яратади (ЖПК 110-м.).

Суриштирувчи ёки терговчи сўроқ қилинаётган шахснинг кимлигини, қайси тилда кўрсатув бериши мумкинлигини аниқлагач, унга ҳуқуқ ва мажбуриятларини тушунтиради ва қуйидаги ҳаракатларни бажаради:

1) гумон қилинувчига, айбланувчига унинг процессуал ҳуқуқлари ва мажбуриятларини тушунтиради;

2) гумон қилинувчи, айбланувчи шартнома тузган ҳимоячининг ёхуд, агар гумон қилинувчи, айбланувчи шартнома тузишга улгурмаган ёки туза олмаган бўлса, бошқа ҳимоячининг сўроқда иштирок этишини таъминлайди;

3) гумон қилинувчига унинг қандай жиноят содир этишда гумон қилинаётганлигини эълон қилади;

4) гумон қилинувчига ишда айбланувчи тариқасида иштирок этишга жалб қилинганлиги тўғрисидаги қарорни тақдим қилади ва айбловнинг моҳиятини тушунтиради.

Терговчи айбланувчини биринчи марта сўроқ қилишдан олдин у ўзини айбли ҳисоблаши ёки ҳисобламаслигини ёинки ўз айбини тўла ёхуд қисман рад этиши ёки этмаслигини ҳам аниқлаши керак.

Суриштирувчи, терговчи ушбу ҳаракатларнинг бажарилишини гумон қилинувчи ёки айбланувчининг сўроқ баённомасида, суд эса суд мажлисининг баённомасида қайд қилади (ЖПК 111-м.).

Гумон қилинувчи ва айбланувчининг берган кўрсатувлари билан аниқланган ҳолатлар, айбланувчи ўз айбига иқрор бўлган тақдирда ҳам, ўзининг айбдор эканлигини инкор қилган тақдирда ҳам ишнинг ҳамма ҳолатлари билан боғланган ҳолда бошқа далиллар каби текшириб чиқилиши ва баҳоланиши лозим (ЖПК 112-м.).

Гумон қилинувчининг у содир этган жиноят ҳақидаги кўрсатувлари ва айбланувчининг ўз айбига иқрор бўлиши, мавжуд далиллар мажмуи билан тасдиқланган тақдирдагина, уни айблаш учун асос қилиб олиниши мумкин. Бошқача айтганда, айбланувчининг айбига иқрор бўлиши «далиллар маликаси» сифатида тан олинган ўтмиш сабоқлари инобатга олинди.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми ўзининг «Суд ҳукми тўғрисида»ги 1997 йил 2 май қарорида судланувчининг терговда ёки суд жараёнида айбига иқрор бўлганлиги ушбу факт иш бўйича тўпланган ва судда текширилган бошқа далиллар билан тасдиқланган тақдирдагина айблов ҳукми чиқариш учун асос бўла олади. Бу эса айблов ҳукми тахминларга асосланиши мумкин эмаслигини белгилаб қўйган ЖПК 463-моддасининг мазмунидан бевосита келиб чиқади.

Гумон қилинувчи ва айбланувчи билан ишлашда айбини бўйнига олиш тўғрисидаги арз алоҳида ўрин тутати.

Айбини бўйнига олиш тўғрисидаги арз ариза берувчининг ўзи содир этган жинояти тўғрисида у шу жиноятни содир этишда гумон қилинмасдан ва унга айблов эълон қилинмасидан олдин берган хабаридир.

Айбини бўйнига олиш тўғрисидаги арз оғзаки ёки ёзма бўлиши мумкин. Суриштирувчи, терговчи, прокурор ёки суд оғзаки хабарни баённомада акс эттиради, унга арз қилувчининг шахсига доир маълумотлар киритилади ва унда арзнинг мазмуни биринчи шахс номидан баён қилинади. Баённомага арз қилувчи ва суриштирувчи, терговчи, прокурор ёки судья имзо чекади.

Айбини бўйнига олиш тўғрисидаги арзни суриштирувчи, терговчи, прокурор ва суд гумон қилинувчи ва айбланувчининг кўрсатувларини баҳолаш борасидаги умумий қоидаларга мувофиқ баҳолайдилар (ЖПК 113-м.).

Гувоҳ ва жабрланувчи умумий қоидалар бўйича сўроқ қилинади.

Гувоҳ ва жабрланувчи тариқасида:

1) ҳукм ва ажрим чиқариш жараёнида келиб чиққан масалаларни маслаҳатхонада муҳокама қилишга оид ҳолатлар тўғрисида – судьяни ва халқ маслаҳатчисини;

2) жиноят иши юзасидан ўз вазифаларини бажаришлари натижасида ўзларига маълум бўлган ҳолатлар тўғрисида – ҳимоячини, шунингдек жабрланувчининг, фуқаровий даъвогарнинг, фуқаровий жавобгарнинг вакилини;

3) руҳий ёки жисмоний нуқсони сабабли иш учун аҳамиятли бўлган ҳолатни тўғри идрок этиш ва бу ҳақда кўрсатув бера олиш лаёқатига эга бўлмаган шахсни сўроқ қилиш мумкин эмас (ЖПК 115-м.).

Гумон қилинувчининг, айбланувчининг, судланувчининг яқин қариндошлари гумон қилинувчига, айбланувчига тааллуқли ҳолатлар ҳақида гувоҳ ёки жабрланувчи тариқасида фақат ўзларининг розиликлари билан сўроқ қилинишлари мумкин (ЖПК 116-м.).

Гувоҳ ёки жабрланувчининг шахси аниқланганидан ва унга процессуал ҳуқуқ ҳамда мажбуриятлари тушунтирилганидан кейин у кўрсатув беришдан бош тортганлик ва била туриб ёлғон кўрсатув берганлик учун жиноий жавобгарлик тўғрисида огоҳлантирилиб, бу ҳақда сўроқ баённомаси ёки суд мажлиси баённомасига ёзиб қўйилади.

Гумон қилинувчининг, айбланувчининг, судланувчининг яқин қариндошлари кўрсатув беришдан бош тортганлик учун жавобгарлик тўғрисида огоҳлантирилмайдилар (ЖПК 117-м.). Аммо суриштирувчи, терговчи ёки суд аниқлаётган ҳолатлар ўзида давлат сирларини ёки касб сирини ёхуд гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчи ёхуд бошқа шахслар ҳаётининг сир тутиладиган томонларини акс эттирганлигини баҳона қилиб, гувоҳ ва жабрланувчи кўрсатув беришдан бош тортишга ҳақли эмас.

Аниқланиши лозим бўлган ҳолатлар ўзида давлат сирини ёки касб сирини акс эттиради ёхуд шахслар ҳаётининг сир тутиладиган томонларига тегишли деб ҳисоблаш учун асос бўлганда, суриштирувчи, терговчи ва суд гувоҳ ёки жабрланувчини сўроқ қилиш чоғида бу ҳолатларнинг ошкор

этилишига йўл қўймаслик чора-тадбирларини кўриши шарт (ЖПК 118-м.).

Гумон қилинувчи ва айбланувчининг кўрсатувлари бир қатор ҳолларда жинойт иши учун катта аҳамиятга эга бўлади. Гувоҳ ёки жабрланувчи процессуал мажбуриятларни бузганлик учун жавобгарлик тўғрисида огоҳлантирилганидан кейин жабрланувчи гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчи, фуқаровий даъвогар, фуқаровий жавобгар билан ўзаро муносабатлари, гувоҳ эса, шунингдек жабрланувчи билан ўзаро муносабатлари тўғрисидаги саволларга жавоб беради. Шундан сўнг сўроқ қилувчининг таклифига кўра гувоҳ ёки жабрланувчи иш бўйича ўзлари билган барча маълумотларни айтиб берадилар. Улар иш учун аҳамиятли бўлган ёки аҳамиятли бўлиши мумкин бўлган ҳар қандай ҳолат тўғрисида, шу жумладан гумон қилинувчининг, айбланувчининг, судланувчининг ва процесс бошқа иштирокчиларининг шахси ҳақида ҳам кўрсатувлар беришлари мумкин (ЖПК 118-м.).

Тергов олиб борилаётган жойда ёки судда бўлган гувоҳ ёки жабрланувчи кўрсатув беришга хоҳиш билдирса, улар қоида тариқасида ўша куннинг ўзида ёки кейинги кундан кечиктирмай сўроқ қилиниши керак.

Гувоҳ ёки жабрланувчининг кўрсатув беришга хоҳиши тўғрисидаги хабар терговчи ёки судга почта орқали келган тақдирда, унга сўроқ ўтказиладиган жой ва вақт дарҳол хабар қилинади ва у келиши биланок сўроқ ўтказилади (ЖПК 120-м.).

Вояга етмаган гувоҳ ёки жабрланувчини сўроқ қилишнинг бир қатор ўзига хос жиҳатлари мавжуд. Бундай шахсларни сўроқ қилиш қонуний вакили ёки катта ёшдаги яқин қариндоши, педагог ёки жабрланувчининг вакили иштирокида уларнинг розилиги билан ўтказилади. Кўрсатилган шахслар сўроқ қилувчининг рухсати билан гувоҳ ёки жабрланувчига саволлар беришлари мумкин. Бундай гувоҳлар ва жабрланувчилар кўрсатув беришдан бош тортганлик ва била туриб ёлғон кўрсатув берганлик учун жавобгарлик тўғрисида огоҳлантирилмайдилар. Бироқ суриштирувчи, терговчи ёки суд мажлисида раислик қилувчи шу гувоҳ ва жабрланувчиларга уларнинг процессуал ҳуқуқи ва мажбуриятларини тушунтириш чоғида ҳаққоний кўрсатув бериш ва бу билан жинойт иши бўйича ҳақиқатни аниқлашга кўмаклашиш маънавий бурч

эканлигини эслатиб ўтади (ЖПК 121-м.).

Юзлаштириш учун асослар

Илгари сўроқ қилинган икки шахс кўрсатувлари ўртасида жиддий қарама-қаршиликлар бўлганда бу қарама-қаршиликларнинг сабабини аниқлаш учун ўтказиладиган юзлаштириш аслида сўроқ қилишнинг турларидан биридир. Унда гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчи, жабрланувчи ва гувоҳ сўроқ қилинишлари мумкин.

Юзлаштириш ўтказиш чоғида сўроқ қилишнинг умумий қоидаларига риоя қилинади. Юзлаштириш ўтказишнинг тартиби қуйидагича: сўроқ қилиш олдидан суриштирувчи, терговчи ёки суд мажлисида раислик қилувчи ҳар бир сўроқ қилинувчидан навбат билан уларнинг ўзаро танишлиги ёки таниш эмаслигини, ўзаро муносабатлари қандай эканлигини сўрайди ва жавобларини тинглайди. Шундан сўнг ҳар бир сўроқ қилинувчига навбат билан қарама-қаршилик келиб чиққан ҳолатлар тўғрисидаги саволларга жавоб бериш таклиф қилинади. Башарти бундай қарама-қаршилик бир нечта масалага ёки бир нечта ҳолатга тааллуқли бўлса, юзлаштиришда ҳар икки сўроқ қилинувчи бир масала ёки бир ҳолат бўйича кўрсатув бергач, уларга кейинги масала ёки кейинги ҳолат тўғрисидаги саволлар берилиши мумкин.

Юзлаштириш чоғида сўроқ қилинаётган шахс суриштирувчи, терговчи ёки суд мажлисида раислик қилувчининг рухсати билангина бошқа сўроқ қилинувчига савол бериши мумкин. Суд мажлисида сўроқ қилинувчиларнинг ҳар иккаласига халқ маслаҳатчилари, шунингдек тарафлар савол беришлари мумкин. Суриштирувчи, терговчи ва суд мажлисида раислик қилувчи иш учун жиддий аҳамиятга эга бўлмаган ёки юзлаштиришда аниқлаштирилаётган қарама-қаршиликка тааллуқли бўлмаган саволларни четлатишга ҳақлидир (ЖПК 123-м.).

Қонунда юзлаштириш чоғида илгариги кўрсатувларни ўқиб эшиттиришга йўл қўйилади. Юзлаштириш чоғида сўроқ баённомаси ёки сўроқ қилинаётган шахслар аввалги сўроқларда берган кўрсатувларнинг фонограммалари шу шахслар юзлаштирилиб, уларнинг кўрсатувлари баённомага

киритилганидан кейингина ўқиб берилиши ёки эшиттирилиши мумкин.

Таниб олиш учун кўрсатиш

Таниб олиш учун кўрсатиш – тергов ҳаракатларидан бири бўлиб, у гувоҳ, жабрланувчи, гумон қилинувчи, айбланувчи ёки судланувчининг бирор шахс ёки нарса тўғрисидаги кўрсатувини текшириб кўриш учун ушбу кўрсатув муайян бир шахс ёки муайян бир нарсага оид эканлигини аниқлаш зарур бўлганда; суриштирувчи, терговчи ёки судга маълум бўлган кўплаб шахс ёки нарсалар орасидан кўрсатувда тасвирлаб берилган шахс ёки нарсани топиш зарур бўлганда амалга оширилади (ЖПК 125-м.).

Таниб олувчи таниб олиш лозим бўлган шахс ёки нарсанинг белгилари, аломатлари, хусусиятлари тўғрисида олдиндан сўроқ қилинади (126-м.).

Қонунда таниб олиш учун ким ёки нима кўрсатилаётганига қараб шахсни таниб олиш учун кўрсатишнинг махсус тартиби назарда тутилган (ЖПК 127–129-м.).

Шахс таниб олиш учун тергов олиб борилаётган жиноятга алоқаси бўлмаган, ташқи белгилари билан ўзига ўхшайдиган шахслар гуруҳи орасида холислар ҳузурида кўрсатилади. Таниб олиш учун кўрсатилаётган шахсларнинг умумий сони уч нафардан кам бўлмаслиги керак.

Таниб олинувчига таниб олиш учун кўрсатиладиган шахслар гуруҳи орасида истаган жойни эгаллаш таклиф қилинади. У кийими, соч қирқтириши ёки тараши ёхуд бошқа белгилари билан таниб олиш учун кўрсатиладиган ўзга шахслар орасида яққол ажралиб турмаслиги лозим.

Шахсни таниб олиш учун кўрсатишнинг иложи бўлмаган тақдирда ёки хавфсизликни таъминлаш мақсадида унинг фотосуратидан фойдаланиш мумкин. Бундай вазиятда таниб олиш учун жадвал қоғозга яхшилаб ёпиштирилиб, муҳрланган ва рақамланган, лекин суратга олинган шахсларнинг исми ва фамилиялари кўрсатилмаган камида учта фотосурат кўрсатилади (ЖПК 127-м.).

Тергов олиб борилаётган жойга, судга ёки бошқа жойга олиб борилиши мумкин бўлган нарсалар, нарсаларнинг бўлаги

ва ҳайвонлар ушбу ишга алоқаси бўлмаган бошқа турдош нарсалар орасида таниб олиш учун кўрсатилади. Шу муносабат билан таниб олувчи сўроқ қилинганда тасвирлаганидан ташқи белгилари, аломатлари, хусусиятлари бўйича жиддий фарқ қилмайдиган нарсалар турдош деб ҳисобланади. Таниб олиш учун кўрсатилаётган нарсаларни жойлаштириш тартиби суриштирувчи, терговчи томонидан холислар ҳузурида белгиланади.

Турдош объектлар орасидан таниб олиш тўғрисидаги бундай қоидалар мурдани таниб олишда қўлланилмайди (ЖПК 128-м.).

Агар жабрланувчи, гувоҳ, гумон қилинувчи, айбланувчи ёки судланувчи жой, бино, бинодаги алоҳида хона ёки бошқа кўчмас объект номини айтиб ва тасвирлаб берса-ю, бироқ унинг жойлашган ўрнини аниқ айтиб бера олмаса, бирор аниқ жойдан объектга бориш йўлини кўрсатишга истак билдирса, унга шу объектни кўрсатишига имкон берилади.

Суриштирувчи ёки терговчи ва холислар ёхуд суд таркиби ва тарафлар таниб олувчи билан биргаликда у айтган жойга келадилар. Таниб олиш учун кўрсатиш иштирокчилари шу жойдан бошлаб таниб олувчининг кўрсатуви бўйича юра бошлайдилар. Бунда таниб олувчига таниб олиш учун кўрсатишнинг бошқа иштирокчилари ёки ёт шахслар тарафидан йўналиш айтиб қўйилишининг олдини олиш чоралари кўрилиши лозим (ЖПК 129-м.). Таниб олиш учун бир гуруҳ шахслар ёки бир нечта нарсани кўрсатилганидан кейин таниб олувчига у илгари тасвирлаган шахс ёки нарсани кўрсатиш таклиф этилади.

Таниб олувчи кўрсатилган шахслардан ёки нарсалардан бирини кўрсатса, унга кўрсатилган бошқа шахслар ёки нарсалар орасидан бу шахсни ёки нарсани қайси белгилари ёки хусусиятларига кўра таниганлигини тушунтириб бериш таклиф қилинади.

Агар таниб олувчи таниб олиш учун унга кўрсатилган шахслар ёки нарсаларни илгари кўрмаганлигини айтса, унга қидирилаётган шахс ёки қидирилаётган нарса улардан нимаси билан фарқ қилишини тушунтириб бериш таклиф қилинади (ЖПК 130-м.).

Суриштирувчи ёки терговчи ўтказган таниб олиш баённома

билан мустаҳкамланади. Агар таниб олиш учун кўрсатиш суд мажлисида амалга оширилса, у суд мажлисининг баённомасида қайд қилинади.

Барча ҳолларда баённомага: таниб олувчи, таниб олиш учун кўрсатиш шароити, жараёни ва натижалари, таниб олиш учун кўрсатилган шахслар, уларнинг ёши, бўйи, миллати, турар жойи, кўзга ташланувчи белгилари, кийимлари; таниб олиш учун кўрсатилган нарсалар тавсифи; таниб олиш учун кўчмас объектлар кўрсатилганда эса, шунингдек таниб олувчи кўрсатган йўналишлар ва изланаётган объектга бирор аниқ жойдан бориш йўллари тўғрисидаги маълумотлар киритилиши лозим. Таниб олиш учун фотосуратлар кўрсатилган бўлса, баённомага фотожадвал илова қилиниши лозим.

Таниб олувчининг кўрсатувлари, шунингдек унга суриштирувчи, терговчи, суд, тарафлар ёки бошқа шахслар томонидан берилган саволлар ва қайтарилган жавоблар суд мажлиси баённомасига ёзиб борилади (ЖПК 131-м.).

Кўрсатувларни ҳодиса содир бўлган жойда текшириш

Ушбу тергов ҳаракати мустақил ҳаракат ҳисобланади. Унинг моҳияти шундаки, суриштирувчи, терговчи, суд гумон қилинувчилар, айбланувчилар, судланувчилар, гувоҳлар ҳамда жабрланувчиларнинг кўрсатувларини текширилаётган ҳодиса содир бўлган жойда ҳолатларни қайта тиклаш йўли билан текшириб кўрадилар.

Бундай текшириш қуйидаги мақсадларда амалга оширилади: кўрсатувлари текширилаётган шахсга маълум, суриштирувчи, терговчи ва судга эса номаълум бўлган нарсалар, ҳужжатлар, излар ва белгиларни топиш; шахснинг тергов ёки суд муҳокамаси давомида топилган нарсалар, ҳужжатлар, излар қаерда бўлганлигини кўрсатиб бериши; бир неча шахснинг айнаи бир ҳодиса тўғрисида берган кўрсатувларидаги ўхшашлик ва фарқларни аниқлаш учун ишда аҳамиятли бўлган жой ёки йўналишни шахс кўрсатиб бериши; ҳолатларни қайта тиклаш ва ҳодиса содир бўлган жойдаги шароит билан қиёслаш орқали кўрсатувларнинг тўғри ёки нотўғрилигини аниқлаш.

Кўрсатуви текширилаётган шахс ҳодиса содир бўлган

жойда бир вақтнинг ўзида кўрсатиш, кўздан кечириш ёки баъзи нарсаларни, ҳужжатларни, изларни олиш ёхуд муайян ҳаракатларни намоиш қилиш орқали тушунтириш беради ёки ўзининг аввал берган кўрсатувларига аниқлик киритади.

Гумон қилинувчи, айбланувчи ёки судланувчининг кўрсатувларини ҳодиса содир бўлган жойда текшириш натижалари, бу шахсларнинг муайян ҳодисалар ҳақида билганлари фақат уларнинг жиноят содир этишга дахлдорлигидан дарак берсагина, далил кучига эга бўлади (ЖПК 132-м.).

Кўрсатувларни ҳодиса содир бўлган жойда текшириш тартиби қуйидагича: ушбу тергов ҳаракатини суриштирувчи ёки терговчи холислар иштирокида, суд эса тарафлар иштирокида ўтказади. Зарур ҳолларда кўрсатувларни ҳодиса содир бўлган жойда текширишга мутахассислар ва экспертлар жалб қилиниши мумкин.

Суриштирувчи, терговчи ёки суд тарафлар ва ушбу тергов ҳаракатининг бошқа қатнашчилари иштирокида текшириладиган кўрсатувларни эълон қилади, кўрсатув берган шахсдан уларнинг тўғри ёки нотўғрилигини, қўшимча ва ўзгартишлар киритишга эҳтиёж бор ёки йўқлигини сўрайди, текширишнинг мақсади ва тартибини тушунтиради. Башарти гувоҳ ёки жабрланувчининг кўрсатувлари текширилаётган бўлса, улар, ўн олти ёшга тўлмаган шахсларни истисно қилганда, кўрсатув беришдан бош тортганлик ва била туриб ёлғон кўрсатув берганлик учун жиноий жавобгарликка тортилиши ҳақида огоҳлантирилиши лозим.

Бир вақтнинг ўзида бир неча шахснинг кўрсатувларини ҳодиса содир бўлган жойда текширишга йўл қўйилмайди.

Кўрсатувларни ҳодиса содир бўлган жойда текшириш қуйидагилардан иборат бўлиши мумкин: кўрсатув берган шахс текширилаётган ҳодисанинг шароит ва ҳолатини жойида тиклайди; иш учун аҳамиятли бўлган нарсаларни, ҳужжатларни, изларни қидириб топади ва кўрсатади; айрим ҳаракатларни намоиш қилади; текширилаётган ҳодисада у ёки бу нарсанинг қандай аҳамияти бўлганлигини кўрсатади; ҳодиса содир бўлган жойда шароитнинг ўзгарганлигига эътиборни қаратади; ўзининг аввалги кўрсатувларини аниқлаштиради ва уларга ойдинлик киритади. Бу ҳаракатлар вақтида четдан

аралашишга, гап ўргатишга ва ишора қилувчи саволлар беришга йўл қўйилмайди.

Кўрсатуви текширилаётган шахс эркин сўзлаб бергач ва ҳаракатларни эркин намойиш қилиб бўлгач, унга саволлар берилиши мумкин. Кўрсатувни ҳодиса содир бўлган жойда текширишда қатнашаётган шахслар суриштирувчи, терговчи ва суднинг эътиборини, уларнинг фикрича иш ҳолатларини аниқлаштиришга ёрдам берадиган барча нарсаларга қаратишга, баъзи ҳаракатларнинг такрорланишини талаб қилишга ҳақлидир. Кўрсатувлари ҳодиса содир бўлган жойда текширилаётган шахс ва тергов ҳаракатининг бошқа иштирокчилари ўтказилаётган тергов ҳаракати юзасидан уларни қўшимча равишда сўроқ қилишни талаб этишга ҳақлидир (ЖПК 133-м.).

Кўрсатувлар ҳодиса содир бўлган жойда текширилгани ҳақида суриштирувчи ёки терговчи баённома тузади, суд эса текширувнинг бориши ва натижаларини суд мажлиси баённомасига киритади.

Бундан ташқари баённомада: кўрсатувларни ҳодиса содир бўлган жойда текшириш қаерда, қачон, қандай шароитда ўтказилганлиги; қандай жойлар ва нарсалар кўздан кечирилганлиги; ҳодиса содир бўлган жойда берилган кўрсатувларнинг мазмуни қандайлиги; ҳодисанинг шароити ва ҳолатларини тиклаш нимада ўз аксини топганлиги; шахс ўзининг аввалги кўрсатувларига қандай аниқликлар киритганлиги кўрсатилади (ЖПК 134-м.).

Кўздан кечириш

Кўздан кечириш жиноят излари, ашёвий далилларни топиш, ҳодиса содир бўлган вазиятни ва иш учун аҳамиятли бўлган бошқа ҳолатларни аниқлаштириш мақсадида амалга оширилади. Ҳодиса бўлган жойни кўздан кечириш жиноят иши қўзғатилгунига қадар ўтказилиши мумкин бўлган тергов ҳаракатларига киради. Суриштирувчи, терговчи ёки суд ҳодиса содир бўлган жойни, мурдани, ҳайвонларни, теварак-атрофни, биноларни, нарсалар ва ҳужжатларни кўздан кечиради.

Нарсаларни олиб қўйиш ва тинтув ўтказиш чоғида топилган нарса ва ҳужжатлар шу тергов ҳаракатларини

ўтказиш учун белгиланган қоидаларга риоя қилган ҳолда кўздан кечирилади (ЖПК 135-б.).

Суриштирув ёки дастлабки тергов босқичида кўздан кечириш ҳолислар иштирокида ўтказилади. Агар суд мажлисини ўтказиш вақтида кўздан кечиришга зарурат туғилса, суд бу ҳақда ажрим чиқаради ва кўздан кечиришни тарафлар иштирокида ўтказади.

Зарур ҳолларда суриштирувчи, терговчи ёки суд кўздан кечириш чоғида ўлчов ўтказади, фотосуратга, кинотасвирга, видеоёзувга туширади, режалар, схемалар, чизмалар тузади, излардан қолиплар ва нусхалар олади. Бу ишларни бажаришга ёрдам бериш учун кўздан кечиришга мутахассислар жалб қилиниши мумкин.

Кўздан кечириш чоғида топилган ва олиб қўйилган барча нарсалар ҳолисларга, тарафларга ва кўздан кечиришнинг бошқа иштирокчиларига кўрсатилиши лозим. Бунда кўздан кечиришда иштирок этаётган шахслар суриштирувчи, терговчи ва суднинг эътиборини ўзларининг фикрича иш ҳолатларини ойдинлаштиришга ёрдам бериши мумкин бўлган барча ҳолларга қаратишга ҳақлидирлар (ЖПК 136-м.).

Қодиса содир бўлган жойни кўздан кечириш учун айнан ана шу жойда жиноят содир этилганлиги ёки унинг излари борлигидан далолат берувчи маълумотлар бўлиши керак.

Агар ҳодиса содир бўлган жой жиноят иши кўзғатилишидан олдин кўздан кечирилаётган бўлса (кечиктириб бўлмайдиган ҳолларда), кўздан кечириш ўтказилганидан сўнг кечи билан 72 соатда, алоҳида ҳолларда эса 10 кун ичида жиноят ишини кўзғатиш ҳақида ёки кўзғатишни рад этиш тўғрисида қарор қабул қилиниши лозим.

Катта майдонларни ва биноларни кўздан кечириш бир неча суриштирувчи ёки терговчи томонидан амалга оширилиши мумкин, бунда уларнинг ҳар бири камида икки нафар ҳолис иштирокида кўздан кечириши лозим.

Қодиса содир бўлган жойдан олинган нарсалар, ҳужжатлар ва излар ўралади ва муҳрланади. Катта ҳажмдаги нарсалар олинмайди ва муҳрланмайди, лекин суриштирувчи ёки терговчи уларни сақлаш чораларини кўриши лозим (ЖПК 137-м.).

Мурдани кўздан кечириш айрим ўзига хос жиҳатларга эга.

Мурданинг ташқи кўринишини суриштирувчи ёки терговчи у топилган жойда холислар ва суд-тиббиёт соҳасидаги мутахассис шифокор иштирокида кўздан кечиради. Бундай мутахассис шифокор иштирок этишига имконият бўлмаган тақдирда, бошқа шифокор иштирок этади. Зарур ҳолларда мурдани кўздан кечириш учун бошқа мутахассислар, шунингдек экспертлар жалб қилинади.

Мурда топилган жойда уни таниб олиш учун кўрсатишдан олдин сўроқ қилиш ҳаракати ўтказилади. У баённома билан расмийлаштирилади. Таниб олинмаган мурдаларнинг бармоқ излари оlinиши шарт. Мурдадан текшириш учун зарур бўлган бошқа хил намуналар ҳам оlinиши мумкин.

Таниб олинмаган мурда фақат прокурор рухсати билангина кўмилади (ЖПК 138-м.).

Теварак-атроф ва бинолар қуйидаги қоидаларга риоя қилган ҳолда кўздан кечирилади: фуқаронинг уйи ёки хизмат жойини кўздан кечириш зарурати бўлса, суриштирувчи ёки терговчи бу ҳақда қарор, суд эса ажрим чиқаради. Турар жойи кўздан кечирилаётган шахс ёки тегишли корхона, муассаса, ташкилотнинг вакили чиқарилган қарор ёки ажрим билан таништирилиб, бу ҳақда имзо чектирилади.

Кўздан кечириш корхонада, муассасада, ташкилотда ўтказилса – маъмурият вакилининг, ҳарбий қисмда, штабда ва муассасада ўтказилса – қўмондонлик вакилининг, зарур ҳолларда эса, моддий жавобгар шахснинг қатнашиши шарт (ЖПК 139-м.). Давлат сирларига эга бўлган нарсалар ва ҳужжатларни фақат махсус рухсатга эга бўлган суриштирувчи, терговчи ёки судья худди шундай рухсатга эга бўлган холислар иштирокида кўздан кечиради.

Суриштирувчи, терговчи ва суд нарса ва ҳужжатларни улар топилган жойда, башарти кўздан кечириш кўп вақт ёки қўшимча техник воситалар талаб қилса, кейинчалик суриштирув, дастлабки тергов ёки суд муҳокамаси ўтказилаётган жойда кўздан кечирадilar.

Кўздан кечириш нарса ёки ҳужжатларнинг йўқолишига ёхуд шикастланишига олиб келмаса, техник воситалардан фойдаланган ҳолда ўтказилиши мумкин (ЖПК 140-м.).

Ушбу тергов ҳаракати баённома билан расмийлаштирилади. Суд эса кўздан кечириш жараёнини ва

унинг натижаларини суд мажлиси баённомасида қайд этади. Баённомада кўздан кечириш давомида топилган барча нарсалар, улар қандай тартибда кўздан кечирилган бўлса, худди шу тартибда, кўздан кечириш пайтида қандай ҳолатда кузатилган бўлса, худди шу ҳолатда қайд этилади. Кўздан кечириш чоғида топилган ва олинган барча излар, нарсалар ва ҳужжатлар санаб ўтилади. Олинган буюмнинг эгасига тегишли маълумотнома ёки баённоманинг нусхаси берилади.

Бундан ташқари, баённомада: кўздан кечириш қайси вақтда, қандай об-ҳавода ва қандай ёруғликда ўтказилганлиги; қандай илмий-техникавий воситалар қўлланилганлиги ва қандай натижалар олинганлиги; кўздан кечиришда кўмаклашиш учун кимлар жалб қилинганлиги ва кўмаклашиш нимада ўз аксини топганлиги; қандай нарсалар ва ҳужжатлар қай тартибда ва қандай муҳр билан муҳрланганлиги; кўздан кечирилганидан кейин мурда ва иш учун аҳамиятли бўлган нарсаларнинг қаерга юборилганлиги кўрсатилади (ЖПК 141-м.)

Гувоҳлантириш тергов ҳаракатини ўтказишга қуйидаги ҳолларда эҳтиёж пайдо бўлади:

1) одамнинг баданидаги иш учун аҳамиятга молик хусусият ёки аломатларни, алоҳида белгиларни, унинг жисмоний ривожланганлиги тўғрисидаги маълумотларни, доғларни, тирналган, шилинган, қонталаш жойларни топиш зарурати туғилган ҳолларда, агар бунинг учун экспертиза ўтказиш лозим бўлмаса;

2) экспертиза ўтказишни талаб қилмайдиган усулларни қўллаш йўли билан шахснинг мастлик ва бошқа физиологик ҳолатини аниқлаш зарурати туғилган ҳолларда (ЖПК 142-м.).

Гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчи ва жабрланувчи гувоҳлантирилишлари мумкин. Гувоҳ унинг кўрсатувлари тўғрилигини текшириш учунгина гувоҳлантирилиши мумкин (ЖПК 143-м.).

Гувоҳлантириш учун қарор тузилади, ушбу тергов ҳаракатининг бориши эса баённомада қайд этилади.

Гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчи ёки жабрланувчининг баданида жиноят излари, иш учун аҳамиятга молик бошқа белгилар ёки унинг ғайритабиий физиологик ҳолати тўғрисида етарли маълумотлар бўлса, гувоҳлантиришни ўтказиш ҳақида суриштирувчи ёки терговчи қарор, суд эса

ажрим чиқаради. Ушбу ҳужжатда: гувоҳлантиришни ким ва қандай мақсадда ўтказиши; кимни гувоҳлантириш кераклиги; гувоҳлантирилиши учун шахс кимнинг ҳузурига ва қачон етиб келиши кўрсатилган бўлиши лозим (ЖПК 144-м.).

Суриштирувчининг, терговчининг гувоҳлантириш ўтказиш тўғрисидаги қарори ёки суднинг шу тўғридаги ажрими қайси шахс хусусида чиқарилган бўлса, ўша шахсга нисбатан мажбурийдир. Гувоҳлантиришдан бош тортаётган шахслар мажбурий келтирилиши ва гувоҳлантирилиши мумкин (ЖПК 145-м.). Мажбурий келтиришни ички ишлар органларининг ходимлари амалга оширадилар.

Гувоҳлантиришни ўтказиш ҳақидаги қарор ёки ажрим гувоҳлантирилувчига эълон қилинади. Гувоҳлантиришнинг барча иштирокчиларига уларнинг ҳуқуқ ва бурчлари тушунтирилиши лозим.

Агар гувоҳлантириш шахсни ечинтириб яланғочлаш, шунингдек унинг баданидаги тирналган, шилинган, қонталаш жойларни аниқлаш билан боғлиқ бўлмаса, уни суриштирувчи ёки терговчи холислар иштирокида, зарур ҳолларда эса, шифокор ёки бошқа мутахассис иштирокида ўтказди. Ушбу турдаги гувоҳлантиришни тарафлар иштирокида суд ҳам ўтказиши мумкин.

Шахсни ечинтириб яланғочлаш ёки унинг баданидаги тирналган, шилинган, қонталаш жойларни аниқлаш билан боғлиқ бўлган, шунингдек шахснинг физиологик аҳволини гувоҳлантириш суриштирувчи, терговчи ёки суднинг топшириғига биноан шифокор ёхуд бошқа мутахассис тиббий ходим томонидан ўтказилади (ЖПК 146-м.).

Гувоҳлантириш ўтказилганлиги ҳақида суриштирувчи ёки терговчи баённома тузади, суд эса гувоҳлантириш жараёни ва натижаларини суд мажлиси баённомасида қайд этади. Бундай баённомада гувоҳлантириш ўтказган шахснинг ҳамма ҳаракатлари ва гувоҳлантириш давомида аниқланган барча излар, хусусиятлар ва белгилар қайд этилган бўлиши лозим.

Гувоҳлантириш шифокор ёки бошқа мутахассис томонидан ўтказилган бўлса, у баённома тузади ва имзолайди, гувоҳлантирилган шахс ва холислар ҳам имзолаганидан сўнг баённомани суриштирувчи, терговчи ёки судга тақдим этади (ЖПК 147-м.).

Мурдани эксгумация қилиш

Ушбу тергов ҳаракати кўпинча дастлабки терговда йўл қўйилган хатолар туфайли учраб туради. Кўздан кечириш, таниб олиш, текшириш ёки экспертизага намуналар олиш учун мурдани қабрдан чиқариб олиш зарур бўлган тақдирда суриштирувчи, терговчи бу ҳақда қарор чиқаради ва прокурорнинг санкциясини олади. Суд эксгумацияни суриштирув органига ёки терговчига топшириши мумкин. Бу ҳақда тегишли ажрим чиқарилади (ЖПК 148-м.).

Эксгумация қилиш тартиби қуйидагича: суриштирувчи, терговчи ёки суд мурдани эксгумация қилишни соғлиқни сақлаш органлари билан келишган ҳолда ва мурда кўмилган жой вакилининг иштирокида амалга оширади. Эксгумация суриштирув ёки дастлабки тергов вақтида амалга оширилаётган бўлса, холисларнинг иштирок этиши шарт. Суд эксгумацияни тарафлар иштирокида амалга оширади. Аммо бу ҳол анча кам учрайди.

Мурдани эксгумация қилишда суд тиббиёти соҳасидаги мутахассис шифокор, зарур бўлса, бошқа мутахассислар ҳам қатнашадилар. Агар экспертиза тайинланган бўлса, эксгумация ўтказишда суд тиббиёти экспертнинг иштирок этиши шарт. Зарур ҳолларда, эксгумацияни ўтказишга гумон қилинувчи, айбланувчи ёки судланувчи, шунингдек мурдани таниб олиши мумкин бўлган шахслар жалб қилиниши мумкин (ЖПК 149-м.).

Эксгумация экспертиза қилиш мақсадида ўтказилаётган бўлса, экспертиза ўтказиш ҳақида қарор ёки ажрим чиқарилиши лозим. Бунда мурда экспертиза муассасасига жўнатилади ёки экспертиза мурда кўмилган жойнинг ўзида ўтказилади (ЖПК 150-м.).

Мурдани эксгумация қилиш суриштирувчи ёки терговчининг ёхуд суд мажлисининг баённомаси билан расмийлаштирилади. Баённомага қабр, тобут ва мурданинг фотосуратлари, кинотасвир ва видеоёзувлари илова қилиниши мумкин.

Мурда эксгумация қилинганидан сўнг кўздан кечириш, таниб олиш ёки эксперт текшируви учун намуналар олиш амалга оширилган бўлса, мазкур тергов ҳаракатлари тўғрисида баённома тузилади (ЖПК 151-м.).

Эксгумациядан ва бошқа процессуал ҳаракатлардан сўнг мурдани кўмиш мурдани эксгумация қилиш тўғрисида қарор ёки ажрим чиқарган шахснинг иштирокида амалга оширилади. Мурда кўмилганлиги тўғрисида ҳам баённома тузилади (ЖПК 152-м.).

. Эксперимент

Эксперимент дастлабки терговда кам ўтказиладиган тергов ҳаракатлари сирасига киради, чунки уни ўтказиш муайян қийинчиликлар билан кечиши мумкин.

Суриштирувчи, терговчи ва суд гувоҳлар, жабрланувчилар, гумон қилинувчилар, айбланувчилар, судланувчиларнинг кўрсатувларини, бошқа далилларни, шунингдек иш юзасидан қилинган тусмол, текширилаётган ҳодисага оид муайян ҳаракатлар, шароит ва ҳолатларни тиклаш ҳамда зарурий тажрибалар ўтказиш орқали текширишга ҳақлидир.

Эксперимент бирор ҳодисани идрок қилиш, муайян ҳаракатларни бажариш, бирор ҳодисанинг содир бўлиш имкониятини текшириш, шунингдек ҳодисанинг юз бериш ва изларнинг қолиш йўсинларини аниқлаш учун ўтказилади (ЖПК 153-м.).

Эксперимент ўтказиш учун суриштирувчи, терговчи қарор, суд эса ажрим чиқаради. Эксперимент натижасида фуқаролар, корхоналар, муассасалар ва ташкилотларга мулкӣ зарар етказилиши, ишлаб чиқариш тартиботининг, транспорт воситалари ҳаракати жадвалининг бузилиши ва бошқа нохуш оқибатларнинг келиб чиқиши эҳтимол бўлса, суриштирувчининг, терговчининг бундай эксперимент ўтказиш тўғрисидаги қарорига прокурор санкция бериши лозим. Бошқа ҳолларда прокурорнинг санкцияси талаб этилмайди.

Эксперимент жамоат тартиби ёки ахлоқ нормаларининг бузилишига олиб келадиган бўлса, уни ўтказишга йўл қўйилмайди. Уни эксперт ўтказадиган бўлса, бундай эксперимент суд экспертизасининг таркибий қисми ҳисобланади (ЖПК 154-м.).

Экспериментни суриштирувчи ёки терговчи ўтказганда ҳолисларнинг иштирок этиши шарт. Суд эса экспериментни тарафлар иштирокида ўтказади.

Бундан ташқари, эксперимент ўтказишга мутахассис ва эксперт, шунингдек тажриба ҳаракатларини олиб борувчи шахслар жалб қилиниши мумкин. Мураккаб экспериментлар камида икки нафар ҳолис ва бир неча мутахассис иштирокида ўтказилиши мумкин. Эксперимент ўтказишга, шунингдек кўрсатувлари текширилиши лозим бўлган шахслар ҳам жалб қилиниши лозим. Бунда гувоҳлар ва жабрланувчилар кўрсатув беришдан бўйин товлаганлик ва била туриб ёлғон кўрсатув берганлик учун жавобгарлик тўғрисида огоҳлантирилиши лозим. Эксперимент иштирокчиларига унинг мақсади ва ўтказилиш тартиби тушунтирилади.

Тажриба ҳаракатларини ўтказишдан олдин ўрганилаётган ҳодиса шароитлари текширилаётган кўрсатув ёки тусмолларга тўла мувофиқ ҳолда тикланган бўлиши лозим. Бунинг учун гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчи, жабрланувчи, гувоҳларнинг ҳар бирига алоҳида-алоҳида ўзи қатнашган ёки шохид бўлган ҳодисанинг шароит ва ҳолатларини тиклаш таклиф қилиниши мумкин. Сўнгра суриштирувчи, терговчи ёки суд тегишли тажриба ҳаракатларини ўтказди, шу мақсадда ўлчаш, фотосуратга тушириш, кинотасвирга олиш, овоз ёзиш, видеоёзув, режа, схема ва чизмалар тузиш, экспериментал қолиплар ва изларнинг нусхаларини тайёрлаш мумкин.

Эксперимент ўтказиш шароити тикланаётган ҳаракат ёки ҳодисалар юз берган шароитга иложи борица ўхшаш бўлиши лозим. Тажрибалар имкон борица бир неча марта ўтказилади. Тажрибаларнинг шароитлари ўзгартирилиши мумкин.

Гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчи, жабрланувчи, гувоҳ, мутахассис ва экспертга эксперимент ўтказиш билан боғлиқ савол берилиши мумкин. Бунда суднинг ижозати билан экспериментда иштирок этаётган шахсларга тарафлар ҳам савол бериши мумкин. Тарафлар ва экспериментда иштирок этаётган бошқа шахслар суриштирувчи, терговчи ва суднинг эътиборини, уларнинг фикрича иш ҳолатини аниқлашга ёрдам бериши мумкин бўлган барча ҳолатларга қаратишга, эксперимент шароитига аниқлик киритишни ва тажриба ҳаракатларини такрорлашни талаб қилишга ҳақлидир. Кўрсатуви текширилаётган шахс эксперимент муносабати билан ўзининг қўшимча сўроқ қилинишини талаб қилиши мумкин (ЖПК 155-м.).

Эксперимент баённома билан расмийлаштирилади. Баённомани суриштирувчи ёки терговчи тузади, суд эса экспериментнинг бориши ва натижаларини суд мажлиси баённомасида акс эттиради.

Баённомада: эксперимент қандай мақсадда, қачон, қаерда ва қандай шароитда ўтказилганлиги; ҳодисанинг шароитини ва ҳолатини тиклаш айнан нималарда ўз аксини топганлиги; қандай тажриба ҳаракатлари қай тартибда, ким томонидан ва неча марта ўтказилганлиги; қандай натижалар олинганлиги кўрсатилган бўлиши шарт (ЖПК 156-м.).

Олиб қўйиш

Агар суриштирувчи, терговчи ва суд жиноят иши учун аҳамиятга молик нарса ва ҳужжатларнинг айнан кимда ва қаерда эканлиги ҳақидаги маълумотларга эга бўлсалар уларни *олиб қўйишга* ҳақлидир (ЖПК 157-м.). Бундай олиб қўйиш суриштирувчи ёки терговчининг қарори ёхуд суднинг ажрими билан амалга оширилади. Ушбу ҳужжатларда қаерда ва кимнинг хонасида олиб қўйиш тергов ҳаракатини амалга ошириш кераклиги, қандай нарса ва ҳужжатлар олиб қўйилиши лозимлиги кўрсатилади (ЖПК 159-м.).

Олиб қўйиш ёки тинтув ўтказишда холислар, айрим ҳолларда эса мутахассис ва таржимон ҳам иштирок этадилар. Бунда олиб қўйиш жараёнида бу ҳаракат уйида ўтказилаётган шахснинг иштирок этиши таъминланиши лозим.

Агар давлат сирларига эга бўлган нарса ва ҳужжатлар олиб қўйиладиган бўлса, олиб қўйиш ҳақидаги қарорга прокурорнинг санкцияси олиниши керак. Бундай олиб қўйиш чоғида давлат сирларини билишига рухсат этилган холислар иштирок этгани маъқул.

Тинтув қилинаётганларга, холисларга, мутахассисларга, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, ҳарбий қисмларнинг вакилларига олиб қўйиш ўтказилишидан аввал уларнинг суриштирувчи ёки терговчининг барча ҳаракатлари чоғида ҳозир бўлиш ҳамда ана шу ҳаракатлар хусусида арз қилиш ҳуқуқлари тушунтирилиши керак. Бундай арз баённомага киритилиши шарт (ЖПК 160-м.).

Суриштирувчи ёки терговчи олиб қўйиш ҳақидаги қарорга

ёки ажримга асосан турар жойга ёки бошқа бинога киришга ҳақлидир. Бунда улар олиб қўйиш ўтказилаётган шахсни қарор ёки ажрим билан таништириб имзо қўйдириши шарт.

Суриштирувчи, терговчи олиб қўйиш чоғида қарор ёки ажрим билан таништирганидан сўнг олинishi лозим бўлган нарса ва ҳужжатларни ихтиёрий равишда беришни таклиф қилади, таклиф рад этилган тақдирда мажбурий равишда олади. Агар бу нарса ва ҳужжатлар олиб қўйишни амалга ошириш тўғрисидаги қарорда ёки ажримда кўрсатилган жойдан топилмаса, у ҳолда тинтув ўтказилади.

Олинаётган нарса ва ҳужжатларнинг ҳаммаси холисларга, олиб қўйиш ёки тинтув ўтказишда иштирок этган бошқа шахсларга кўрсатилади, баённомада тўлиқ акс эттирилади, зарурат бўлган тақдирда ўралиб, муҳрланади. Ўралган ва муҳрланган нарса ва ҳужжатларни кейинги тергов давомида очишга фақат холислар иштирокида йўл қўйилади.

Олиб қўйиш мажбурий равишда амалга оширилганлиги сабабли, ёпиқ биноларни ёки буюмлар сақланадиган жойни унинг эгаси ўз ихтиёри билан очиб беришдан бош тортса, суриштирувчи ёки терговчи уларни очишга ҳақлидир. Бунда зарурат бўлмаганида қулфлар, эшиклар ва бошқа нарсаларнинг шикастлантирилишига йўл қўйилмаслиги ҳамда уйдаги саранжомлик бузилмаслиги лозим (ЖПК 161-м.).

Суриштирувчи ёки терговчи шахснинг кийимлари, шунингдек унинг ёнидаги буюмлари ичидан ёки баданидан топилган, иш учун аҳамиятга молик нарса ва ҳужжатларни олиб қўйиши мумкин.

Суд томонидан ўтказилган нарса ва ҳужжатларни олиб қўйиш натижалари суд мажлиси баённомасида акс эттирилади.

Баённомада нарса ва ҳужжатларнинг айнан қаерда ва қандай шароитда топилганлиги, ихтиёрий равишда берилганлиги ёки мажбурий равишда олинганлиги кўрсатилиши лозим. Барча олинган нарса ва ҳужжатлар баённомада бирма-бир қайд қилиниб, уларнинг миқдори, ўлчови, оғирлиги, ҳар қайсисининг ўзига хос белгилари кўрсатилиши, зарурат бўлган тақдирда ўралиши ва муҳрланиши лозим.

Олиб қўйиш вақтида изланаётган нарса ва ҳужжатларни йўқ қилишга ёки яширишга уриниш ҳоллари содир бўлган

тақдирда, бу ҳол суриштирувчи ёки терговчи кўрган чоралар ҳам кўрсатилиб баённомада акс эттирилиши лозим (ЖПК 163-м.).

Олиб қўйиш тўғрисидаги қарор ва баённоманинг нусхаси суд мажлисининг олиб қўйишни ўтказиш тўғрисидаги баённомасидан кўчирма тинтилган шахсга ёки унинг вояга етган оила аъзоларига, улар бўлмаган тақдирда эса, тегишли ҳокимлик ёхуд фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органи вакилига топширилиб, тилхат олинади. Зарур ҳолларда мазкур шахсларга олиб қўйилаётган ҳужжатларнинг нусхалари берилади (ЖПК 164-м.).

Почта-телеграф жўнатмаларини олиб қўйиш анчагина ўзига хос жиҳатларга эга. Бу ҳаракат ЖПКда почта-телеграф жўнатмаларини хатлаш деб номланган (ЖПК 166-м.).

Гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчи бошқа шахсларга юборган ёхуд бошқа шахслар гумон қилинувчига, айбланувчига, судланувчига юборган почта-телеграф жўнатмаларида содир этилган жиноятга доир маълумотлар ёки иш учун аҳамиятга молик ҳужжатлар ва буюмлар бор деб гумон қилиш учун етарлича асослар бўлганда, суриштирувчи, терговчи, суд бу шахсларнинг барча почта-телеграф жўнатмаларини ёки уларнинг айримларини хатлаб қўйишга ҳақлидир.

Хатлаб қўйилиши мумкин бўлган почта-телеграф жўнатмаларига барча турдаги хатлар, телеграммалар, радиограммалар, бандероллар, посилкалар, почта контейнерлари киради.

Почта-телеграф жўнатмаларини хатлаш суриштирувчи ёки терговчининг қарори билан расмийлаштирилади. Унга албатта прокурорнинг санкцияси олинади. Суд эса бундай хатлаш учун ажрим чиқаради.

Қарор ёки ажримда: жўнатмалари ушлаб турилиши лозим бўлган шахснинг фамилияси, исми, отасининг исми; бу шахснинг аниқ манзили; хатланаётган почта-телеграф жўнатмаларининг тури; хатлаш чорасининг муддати; жўнатмаларни ушлаб туриш ва бу ҳақда суриштирувчи ёки терговчига маълум қилиш қайси алоқа муассасасига юклатилганлиги кўрсатилади.

Суд ажримда почта-телеграф жўнатмаларини судга

етказиб бериш ҳақида алоқа муассасасига кўрсатма берилиши лозим. Почта-телеграф жўнатмаларини хатлаш ҳақидаги қарор ёки ажрим тегишли алоқа муассасасининг бошлиғи номига юборилади ва уни бажариш мазкур бошлиқ учун мажбурийдир. Бу қарорни ёки ажримни бажармаслик ёки унинг ошкор этилиши қонунда белгиланган жавобгарликка сабаб бўлади.

Алоқа муассасасининг раҳбари суриштирувчи, терговчининг қарорида ёки суднинг ажримида кўрсатилган хат-хабарлар ва бошқа жўнатмаларни ушлаб туриши ҳамда бу ҳақда хатлаш ташаббускорига дарҳол маълум қилиши керак (ЖПК 166-м.). У, ўз навбатида, бундай хат-хабарлар ва бошқа жўнатмаларни кўздан кечирази ва олиб кўяди.

Суриштирувчи ёки терговчи алоқа муассасасига бориб, ушланган почта-телеграф жўнатмаларини холислар иштирокида, зарурат бўлганда эса, тегишли мутахассис иштирокида очиб, кўздан кечирази. Иш учун аҳамиятга молик маълумотлар, ҳужжатлар, нарсалар топилган тақдирда, суриштирувчи, терговчи почта-телеграф жўнатмаларини олиб кўяди ёхуд улардан нусха кўчириш билан чекланади. Агар кўздан кечирилган жўнатмаларда иш учун аҳамиятга молик маълумотлар, ҳужжатлар, нарсалар бўлмаса, суриштирувчи, терговчи уларни эгаларига етказиш ёки ўзи белгилаган муддатгача ушлаб туриш ҳақида кўрсатма беради.

Ушланган жўнатмалар кўздан кечирилган ҳар бир ҳолда баённома тузилади. Унда қайси почта-телеграф жўнатмалари кўздан кечирилганлиги, нималар олинганлиги ва нималар эгаларига юборилиши, нималар эса вақтинча ушлаб қилиниши кераклиги, қайси жўнатмалардан нусхалар олинганлиги кўрсатилиши лозим (ЖПК 167-м.).

Почта-телеграф жўнатмаларини хатлаб кўйиш чорасини қўллашга зарурат қолмаса, хатлаб кўйган суриштирувчи, терговчи ёки суд бу чорани бекор қилади. Дастлабки тергов давомида иш тугатилганда, биринчи инстанция судида эса, ишни тугатиш ҳақида ажрим чиқарилганда ёхуд ҳукм қонуний кучга киргач, хатлаб кўйиш чораси бекор қилиниши лозим (ЖПК 168-м.).

Тинтув

Суриштирувчи ва терговчи бирор турар жой, хизмат, ишлаб чиқариш биносида ёки ўзга жойда ёхуд бирор шахсда иш учун аҳамиятли бўлган нарсга ёки ҳужжатлар бор деб ўйлаш учун етарли маълумотга эга бўлган тақдирда тинтув ўтказишга ҳақлидир. Бундан ташқари, тинтув қидириладиётган шахсни, шунингдек мурдани топиш учун ҳам ўтказилиши мумкин (ЖПК 158-м.).

Тинтув ўтказиш ҳақида суриштирувчи ёки терговчи чиқарган қарор ёхуд суд чиқарган ажримнинг мазмуни олиб қўйиш ҳақидаги худди шу ҳужжатлар мазмунига ўхшайди.

Олиб қўйишда бўлгани каби тинтув ўтказишда ҳам ҳолислар, зарурат бўлган тақдирда мутахассис ва таржимон ҳам иштирок этадилар.

Тинтув қилинаётганларга, ҳолисларга, мутахассисларга, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, ҳарбий қисмларнинг вакилларига тинтув ёки олиб қўйиш ўтказилишидан аввал уларнинг суриштирувчи ёки терговчининг барча ҳаракатлари чоғида ҳозир бўлиш ҳамда ана шу ҳаракатлар хусусида арз қилиш ҳуқуқлари тушунтирилиши керак. Бундай арз баённомага киритилиши шарт.

Олиб қўйишдан фарqli ўларoқ, тинтув суриштирувчи ёки терговчининг асослантирилган қарорига биноан, прокурорнинг санкцияси билан ўтказилади. Кечиктириб бўлмайдиган ҳолларда тинтув прокурорнинг санкциясиз ўтказилиши мумкин, лекин бундай ҳолда кейинчалик шу ўтказилган тинтув ҳақида 24 соат ичида прокурорга хабар қилинади. Кечиктириб бўлмайдиган ҳолатлар суриштирувчи ёки терговчининг прокурорга юборган хабарномасида асослантирилиши лозим. Хабарноманинг нусхаси ишга қўшиб қўйилади.

Суриштирувчи, терговчи тинтув ўтказилаётган бинода ёки ўзга жойда турган шахсларнинг тинтув тамом бўлгунига қадар шу бино ёки жойдан чиқиб кетишини, шунингдек уларнинг бир-бирлари билан ёки бошқа шахслар билан гаплашишини тақиқлаб қўйишга ҳақлидир.

Суриштирувчи, терговчи тинтув ўтказишга киришаётганида қарор ёки ажрим тақдим этганидан сўнг, олиб қўйилиши керак бўлган нарсга ва ҳужжатларни беришни таклиф

қилади. Башарти улар ихтиёрий равишда берилса, олиб қўйиш баённомаси тузилади, аммо қидирилаётган нарса ёки ҳужжатлар берилмаса ёхуд тўлиқ ҳолда топширилмаган бўлса, тинтув ўтказилади. Бу хусусдаги қарорда ёки ажримда кўрсатилган нарса ёки ҳужжатлар қидирилади ва олинади. Иш учун аҳамиятга молик бошқа нарса ёки ҳужжатлар, шунингдек сақланиши тақиқланган ашёлар топилган тақдирда, улар ҳам олиб қўйилиши лозим. Суриштирувчини, терговчини бу нарса ёки ҳужжатларни олиб қўйишга ундаган асослар тинтув ўтказилганлиги ҳақидаги баённомада акс эттирилади.

Шахсий тинтув ҳам суриштирувчи ёки терговчининг прокурор санкцияси олинган қарори асосида ўтказилади. Бирок қуйидаги ҳолларда шахсий тинтув алоҳида қарор ёки ажрим чиқарилмасдан ҳам ўтказилиши мумкин:

1) жамоат тартибини сақлашга доир бурчини бажараётган милиция ходими томонидан гумон қилинувчини ушлаш чоғида ушланувчининг ёнида қурол борлигига ёхуд жиноят содир этганлигини фош қиладиган далиллардан қутулмоқчи эканлигига етарли асослар бўлганда;

2) гумон қилинувчи милицияга ёки ҳуқуқни муҳофаза қилувчи бошқа органга олиб келиниб, уни ушлаш ҳақида баённома тузилганда;

3) айбланувчига нисбатан қамокда сақлаш тарзидаги эҳтиёт чораси қўлланилаётганида, башарти унинг ёнида қурол, шунингдек сақланиши ман этилган буюмлар ёхуд иш учун аҳамиятга молик нарса ва ҳужжатлар бўлиши мумкин деб ўйлашга етарли асослар бўлганида;

4) олиб қўйиш ёки тинтув ўтказилаётган бинода ёки бошқа жойда турган шахс олиб қўйиш ва тинтув ўтказиш ҳақидаги қарорга ёки ажримга кўра олиниши зарур бўлган нарса ёки ҳужжатларни ўз ёнида яширинча сақламоқда деб ўйлаш учун етарли асослар бўлганида.

Шахсий тинтувни тинтилаётган шахс билан бир жинсдаги суриштирувчи ёки терговчи мутахассис ҳамда холислар иштирокида ўтказиши мумкин (ЖПК 162-м.).

Олиб қўйишда бўлгани каби, тинтув ўтказилганда ҳам суриштирувчи ёки терговчи баённома тузади. Баённоманинг бир нусхаси тинтилган шахсга топширилади (ЖПК 164-м.).

Тинтув, шунингдек олиб қўйиш ҳам, дипломатия

ваколатхонаси ҳудудида ўтказилаётганида дипломатия ваколатхоналари ва уларнинг дипломатия дахлсизлигига эга бўлган ходимлари, шунингдек уларнинг оила аъзолари эгаллаб турган биноларда фақат дипломатия ваколатхонаси бошлиғининг илтимосига кўра ёки унинг розилиги билан ўтказилиши мумкин, дипломатия ваколатхонаси ходимларининг ёки уларнинг вояга етган оила аъзоларининг истиқомат жойларида ёхуд улар эгаллаб турган бошқа биноларда тинтув уларнинг илтимосларига кўра ёки розиликлари билан ўтказилиши мумкин. Кўрсатилган имтиёзлар, мамлакатимизда аккредитация қилинмаган бўлса-да, дипломатия дахлсизлигига эга бўлган ажнабий вакилларга ва уларнинг оила аъзоларига ҳам берилади.

Дипломатия дахлсизлигига эга бўлган шахсга ва унинг оила аъзоларига нисбатан шахсий тинтув мазкур талабларга риоя қилган ҳолда ўтказилиши мумкин.

Дипломатия вакили ёки унинг оила аъзоларининг олиб қўйишга ёки тинтув ўтказишга розилиги Ўзбекистон Республикаси Ташқи ишлар вазирлиги орқали сўралади.

Дипломатия ваколатхоналари ва дипломатия дахлсизлигидан фойдаланадиган вакиллар, шунингдек уларнинг оила аъзолари жойлашган биноларда тинтув ёки олиб қўйиш ўтказиш чоғида прокурор ва мамлакатимиз Ташқи ишлар вазирлигининг вакили ҳозир бўлиши шарт (ЖПК 165-м.).

Телефон ва бошқа сўзлашув қурилмалари орқали олиб бориладиган сўзлашувларни эшитиб туриш

Жиноят иш бўйича иш учун аҳамиятга молик хабарларни олиш мумкинлигига етарли даражада асос бўла оладиган далиллар мавжуд бўлганда суриштирувчи ёки терговчи телефон ва бошқа сўзлашув қурилмалари орқали сўзлашувларни эшитиб туриш тўғрисида қарор чиқаришга ҳақлидир (ЖПК 169-м.).

Гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчининг бундай сўзлашувларини эшитиб туриш суриштирувчи ёки терговчи прокурорнинг санкциясини олиб чиқарган қарорга биноан ёки суд ажримига кўра амалга оширилади. Одатда телефон ёки

бошқа сўзлашув қурилмалари орқали бўладиган сўзлашувларини эшитиб туриш жабрланувчига, гувоҳга, шунингдек уларнинг қариндошлари ва яқинларига нисбатан куч ишлатиш, товламачилик ёки бошқа қонунга хилоф ҳаракатлар содир этиш хавфи мавжуд бўлганда, бу шахсларнинг аризалари бўйича ёки уларнинг ёзма розилиги ва прокурорнинг санкцияси билан ёхуд суднинг ажримига кўра амалга оширилади.

Суриштирувчи, терговчи кечиктириб бўлмайдиган ҳолларда, прокурорни кейинчалик дарҳол ёзма равишда хабардор этиш шарти билан, унинг санкциясиз сўзлашувларни эшитиб туриш тўғрисидаги қарорни Миллий хавфсизлик хизмати органларига юборишга ҳақлидир. Прокурорнинг санкциясиз сўзлашувларни эшитиб туриш тўғрисидаги қарор бир сутка давомида қонуний кучга эга бўлади.

Телефон ва бошқа сўзлашув қурилмалари орқали олиб бориладиган сўзлашувларни эшитиб туриш тўғрисидаги қарор ёки ажримда эшитиладиган ахборотнинг хусусияти ва ҳажми, шунингдек сўзлашувларни эшитиб туришнинг боришини ва натижаларини қайд этиш шакли белгиланиши керак. Ушбу ҳужжат миллий хавфсизлик хизмати органларига ижро этиш учун юборилади. Сўзлашувларни эшитиб туриш олти ойдан ортиқ давом этиши мумкин эмас.

Телефон ва бошқа сўзлашув қурилмалари орқали олиб бориладиган сўзлашувларни эшитиб туриш чоғида овоз ёзиш мосламалари қўлланилади. Сўзлашув фонограммаси акс эттирилган магнит тасмаси тергов ҳаракати баённомасига қўшиб қўйилади (ЖПК 170-м.).

Эшитиб туриш ва овоз ёзишни амалга оширган шахс ишга алоқадор сўзлашувлар фонограммаси мазмунининг қисқача баённомасини тузади. Фонограмма муҳрланади ва баённомага қўшиб қўйилади, унинг иш учун аҳамиятли бўлмаган қисми ҳукм қонуний кучга кирганидан кейин йўқ қилинади.

Эшитиб туриш ва овоз ёзиш баённомасида абонент рақами, эшитиб туриш ва овоз ёзиш вақти ва жойи, фойдаланилган техникавий воситалар тури ва модели, бу ишларни амалга оширган шахсларга оид маълумотлар ҳамда иш учун аҳамияти бўлиши мумкин деб ҳисобланган бошқа маълумотлар акс

эттирилади (ЖПК 171-м.).

Экспертиза

Экспертиза – махсус билимларни талаб этадиган ва суриштирувчи, терговчи, прокурорнинг қарори ёки суднинг ажрими асосида ўтказиладиган текширув. Ушбу тергов ҳаракати иш учун аҳамиятли ҳолатлар тўғрисидаги маълумотларни фан, техника, санъат ёки касб соҳаси бўйича билими бўлган шахс ўтказадиган махсус текшириш орқали олиш мумкин бўлганда тайинланади. Бунда суриштирувчи, терговчи, прокурор, судья, мутахассислар, холисларнинг бундай билимларга эга бўлиши экспертиза тайинлаш заруратидан озод этмайди.

Айни пайтда эксперт олдига қўйилган саволлар ва унинг берган хулосаси экспертларнинг махсус билимлари доирасидан ташқари чиқиши мумкин эмас.

Қонун экспертизани ЖПКда белгиланган тартибга ҳилоф равишда ўтказиладиган текширув билан алмаштиришга йўл қўймайди. Идоравий текширув хулосаси, тафтиш ҳужжатлари, мутахассислар маслаҳати экспертиза ўтказиш заруратини истисно этмайди (ЖПК 172-м.).

Эксперт томонидан текшириладиган объектлар жумласига: ашёвий далиллар ва эксперт текшируви учун олинган намуналар; экспертиза орқали далилий аҳамияти аниқланадиган бошқа моддий объектлар; тирик одамнинг бадани; руҳий ҳолати; мурда; ҳужжатлар кириши мумкин. Эксперт текшириши лозим бўлган объектлар, агар уларнинг ҳажми ва хусусиятлари имкон берса, экспертга ўралган ва муҳрланган ҳолда берилиши керак.

Текширишни ўтказиш вақтида экспертиза моддий объекти текширув учун қай даражада зарур бўлса, шу даражада бузилиши ёки ишлатилиши мумкин. Экспертиза ўтказиб бўлинганидан кейин ўша текшириш объектлари тўла сарф қилинмай ортиб қолган бўлса, экспертиза тайинлаган суриштирувчи, терговчи ёки судга қайтарилиши лозим.

Экспертиза объектлари экспертиза муассасаларида, суриштирув, дастлабки тергов, прокуратура органларида ва судларда ашёвий далилларни сақлаш қоидаларига риоя

қилинган ҳолда сақланади (ЖПК 175-м.).

Экспертизанинг, «одатдаги» кўринишидан ташқари, қўшимча, такрорий, комиссия иштирокидаги ҳамда комплекс турлари бўлади.

Қўшимча экспертиза эксперт хулосасидаги камчиликларни тўлдириш учун тайинланади. Уни шу экспертнинг ўзи ёки бошқа эксперт ўтказади.

Экспертнинг хулосаси асослантирилмаган ёки унинг тўғрилигига шубҳа туғилган ҳолларда ёхуд унга асос қилиб олинган далиллар ишонарсиз деб топилганда ёки экспертиза ўтказишнинг процессуал қоидалари жиддий бузилганда *қайта экспертиза* тайинланади. Уни ўтказиш тайинланганда эксперт олдида илгари фойдаланилган текшириш усуллариининг илмий асосланганлиги тўғрисида масала қўйилиши мумкин.

Қайта экспертиза ўтказиш тўғрисидаги қарорда ёки ажримда биринчи экспертиза хулосасига қўшилмаганлик сабаблари кўрсатилиши лозим. Мазкур экспертизани ўтказиш бошқа экспертга топширилади, биринчи экспертизани ўтказган эксперт ёки экспертлар комиссияси эса қайта экспертиза ўтказишда ҳозир бўлиши ва тушунтиришлар бериши мумкин, лекин у эксперт текшируви ўтказиш ва хулоса тузишда иштирок этмайди (ЖПК 176-м.).

Мураккаб экспертизалар бир ихтисосдаги экспертлар комиссияси томонидан ўтказилиши мумкин. Экспертлар ўзаро маслаҳатлашадилар ва умумий фикрга келганларидан кейингина хулосани имзолайдилар. Экспертлар ўртасида келишмовчилик рўй берганда ҳар бир эксперт келишмовчилик чиққан барча ёки айрим масалалар бўйича алоҳида хулоса беради.

Агар экспертиза ўтказиш экспертиза муассасасига топширилган бўлса, унинг бошлиғи комиссиявий экспертизани ўтказишни ўзи ташкил қилишга ҳақлидир. Аммо қонунда эксперт текширувини тўлиқ ёки қисман ўтказишни экспертлар комиссияси таркибига киритилмаган шахслар бажаришига йўл қўйилмайди (ЖПК 177-м.).

Агар жиноят иши учун аҳамиятга молик бирор ҳолатни турли илм соҳаларидан фойдаланиб, бир неча текширув ўтказиш орқалигина аниқлаш мумкин бўлса, комплекс экспертиза тайинланади. Уни ўтказишда ҳар бир эксперт

жиноят иши бўйича аниқланган ҳолатларга асосланиб, ушбу экспертизада аниқланиши лозим бўлган ҳолат тўғрисида якуний хулоса чиқаради. Бунда комплекс экспертиза ўтказишда қатнашаётган ҳар бир эксперт уларнинг ҳар бири ўзи аниқлайдиган ҳолатлар ҳажми ва мажмуидан қатъи назар, текширувни мустақил амалга оширади, бунинг учун шахсан жавобгар бўлади ва фақат ўз ваколати доирасида хулоса беради. Эксперт комплекс экспертиза хулосасининг фақат ўз ваколатига тааллуқли қисмини имзолайди.

Экспертиза ўтказиш экспертиза муассасасига топширилган бўлса, комплекс текширувни ташкил қилиш унинг раҳбари зиммасига юклатилади (ЖПК 178-м.).

Экспертиза ўтказиш ҳақидаги масалани суриштирувчи, терговчи, прокурор ёки судья ҳал қилади. Бунинг устига, экспертиза жиноят иши қўзғатилгунча тайинланиши ва ўтказилиши мумкин. Бироқ экспертизасиз жиноят ишини юритиш мумкин бўлмаган ҳоллар ҳам бор.

Иш бўйича:

1) ўлимнинг сабабини, етказилган тан жароҳатларининг хусусияти ва оғирлик даражасини;

2) жинсий алоқада бўлганлиқни, ҳомиладорлик ҳолатини ва ҳомилани сунъий йўл билан тушириш белгиларини;

3) гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчи, жабрланувчининг ёшини, агар бу ҳақда ҳужжатлар бўлмаса ёки ҳужжатлар шубҳа туғдирса;

4) гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчининг, устидан тиббий йўсиндаги мажбурлов чораларини қўллашга доир иш юритилаётган шахснинг руҳий ва жисмоний аҳволини ҳамда уларнинг ғайриқонуний қилмишни содир этаётган пайтда ўз ҳаракатларини идрок этиш ва идора қилиш лаёқатини, шунингдек жиноий жавобгарликнинг аҳамиятини тушуниш, жиноят процессида кўрсатувлар бериш ҳамда ўз ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини мустақил ҳимоя қила олиш лаёқатини;

5) жабрланувчининг, гувоҳнинг руҳий ва жисмоний ҳолатини ҳамда улар иш учун аҳамиятли бўлган ҳолатларни идрок қилиш, эсда сақлаш ва сўроқ қилганда ифодалаб бериш лаёқатига эга эканликларини, шунингдек жабрланувчининг жиноят процесси чоғида ўз ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини мустақил ҳимоя қила олиш лаёқатини;

6) таносил ва бошқа юқумли касалликларга чалинган, сурункали ичкиликбозликка ва гиёҳвандликка дучор бўлган шахсларни даволаш зарурлигини ва имкониятларини;

7) гиёҳвандлик воситалари ва уларнинг турлари мавжудлигини;

8) пул белгилари, қимматли қоғозлар ва бошқа ҳужжатлар қалбакилаштирилганлигини;

9) портлашлар, ҳалокатлар ва бошқа фавқулодда ҳодисаларнинг техникавий сабабларини аниқлаш зарур бўлганда экспертиза тайинлаш ва ўтказиш шарт.

Бундан ташқари, жиноят иши учун аҳамиятга молик бошқа ҳолатларни аниқлашда ҳам, агар бунинг учун махсус билимларни қўллаш зарур бўлса ва бу ҳолатлар исботлашнинг бошқа воситалари билан пухта аниқланмаган бўлса, экспертиза ўтказиш шарт (ЖПК 173-м.).

Суриштирувчи, терговчи, прокурор ва судья экспертиза қаерда ўтказилишини ва уни ким амалга ошириши мумкинлигини яхши билишлари керак. Экспертизани экспертиза муассасаларининг, бошқа давлат корхоналари, муассасалари ва ташкилотларининг мутахассислари ёки ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг ёхуд судларнинг мазкур ходимлари тайинлаган бошқа билимдон шахслар ўтказди.

Суд-тиббиёт, суд-психиатрия, суд-психология, суд-автотехника, суд-бухгалтерия, криминалистика экспертизаларини фақат экспертиза муассасаларининг мутахассислари, алоҳида ҳолларда эса, давлатга қарашли бошқа муассасаларнинг мутахассислари ўтказадилар. Алоҳида ҳоллар экспертиза тайинлаш тўғрисидаги қарорда ёки ажримда асослантирилиши лозим.

Суриштирувчи, терговчи, прокурор ёки суднинг эксперт этиб тайинланган шахсни чақириш ва унинг экспертиза ўтказиши тўғрисидаги талаби шу шахс ишлаётган корхона, муассаса ёки ташкилот раҳбари учун мажбурийдир (ЖПК 174-м.).

Экспертиза тайинлаш тўғрисида суриштирувчи, терговчи қарор, суд эса ажрим чиқаради. Унда: экспертиза тайинлаш учун асос бўлган сабаблар; экспертизага юборилаётган ашёвий далиллар ва бошқа объектлар, уларнинг қачон, қаерда ва қайси

ҳолатда топилганлиги ва олинганлиги; иш материаллари бўйича экспертиза ўтказишда эса эксперт хулосаси асосланиши лозим бўлган маълумотлар; эксперт олдига қўйилган саволлар; экспертиза муассасасининг номи ёки экспертиза ўтказиш топширилган шахснинг фамилияси кўрсатилади.

Экспертиза ўтказиш тўғрисидаги қарор ёки ажрим унга тааллуқли шахслар учун мажбурийдир (ЖПК 180-м.).

Қонунда экспертиза ўтказишда мажбурлаш чегаралари белгиланган. Мураккаб тиббий текширув усулларида, шунингдек кучли оғриқ бериш билан боғлиқ усуллардан мажбурий фойдаланишга фақат экспертиза ўтказилаётган шахснинг розилиги билан йўл қўйилади. Башарти бундай шахс 16 ёшга тўлмаган ёки руҳий касал бўлса, экспертиза унинг қонуний вакили, васий ёки ҳомийининг розилиги билан амалга оширилади (ЖПК 181-м.).

Гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчи экспертиза тайинлаш ва ўтказишда қуйидаги ҳуқуқларга эга:

1) экспертиза ўтказилгунга қадар экспертиза тайинлаш тўғрисидаги қарор ёки ажрим билан танишиб чиқиш ва ўзига берилган ҳуқуқлар тушунтирилишини талаб қилиш. Экспертиза тайинлаш ҳақидаги қарор ёки ажрим билан танишганлик тўғрисида алоҳида баённома тузилади ёки суд мажлиси баённомасига ёзиб қўйилади;

2) экспертни рад этиш;

3) ўзи кўрсатган шахслар орасидан эксперт тайинланишини илтимос қилиш;

4) эксперт хулоса бериши учун унинг олдига қўшимча саволлар қўйиш, қўшимча материаллар такдим этиш;

5) экспертиза ўтказилаётганида суриштирувчи, терговчи, суднинг рухсати билан ҳозир бўлиш, экспертдан текширув вақтида қўллаётган усуллариининг ва олинган натижаларнинг моҳиятини тушунтириб беришни талаб қилиш, экспертга тушунтиришлар бериш;

б) эксперт хулосаси билан танишиб чиқиш ва қўшимча ёки қайта экспертиза ўтказиш тўғрисида илтимос қилиш ҳуқуқига эга.

Худди шундай ҳуқуқлардан тиббий йўсиндаги мажбурлов чоралари қўлланаётган шахс ҳам, агар бунга унинг руҳий ҳолати имкон берса, фойдаланади (ЖПК 179-м.).

Экспертиза эксперт муассасасида ҳам, ундан ташқарида ҳам ўтказилиши мумкин. Одатда суриштирувчи, терговчи, суд экспертиза тайинлаш тўғрисида ўзи чиқарган қарорни ёки ажримни, текшириладиган объектларни, зарур ҳолларда жиноят ишини ҳам экспертиза муассасасининг раҳбарига юборади. Қарор ёки ажримда муайян эксперт кўрсатилмаган бўлса, экспертиза муассасасининг раҳбари ўз фармойиши билан шу муассаса ходимларидан бирига экспертиза ўтказиш вазифасини юклатади. Бу ҳақда у экспертизани тайинлаган суриштирувчи, терговчи ёки судга хабар беради.

Экспертиза муассасасининг раҳбари экспертиза ўтказишни ташкил қилади, текшириладиган объектнинг сақланишини таъминлайди, экспертизани ўтказиш муддатини белгилайди. У экспертиза муассасасида ишламайдиган мутахассисларни экспертизани тайинлаган суриштирувчи, терговчи ёки суднинг розилиги билангина экспертиза ўтказиш учун жалб этишга ҳақлидир, аммо бунинг учун экспертиза тайинлаган суриштирувчи, терговчи ёки суднинг розилиги керак бўлади (ЖПК 182-м.).

Экспертиза махсус муассасадан ташқарида ўтказиладиган бўлса, суриштирувчи, терговчи ёки суд экспертиза ўтказиш тўғрисида қарор ёки ажрим чиқаргандан кейин экспертиза ўтказиш топширилаётган шахсни чақиртиради, унинг шахси ва малакасини, гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчи ёки жабрланувчига бўлган муносабатини ва уни рад этишга асослар бор-йўқлигини аниқлайди.

Сўнгра экспертга экспертиза тайинланганлиги тўғрисидаги қарор ёки ажрим тақдим этилади, унга ҳуқуқ ва мажбуриятлари тушунтирилади ва у хулоса беришдан бўйин товлаганлик, шунингдек била туриб ёлғон хулоса берганлик учун жавобгарликка тортилиши тўғрисида огоҳлантирилади.

Эксперт берган ариза ва илтимосномалар ҳам шу зайлда қайд этилади. Экспертнинг илтимоси рад этилса, экспертиза тайинлаган суриштирувчи, терговчи ёки суд бу ҳақда қарор ёки ажрим чиқаради, агар гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчи, жабрланувчи ёки гувоҳнинг баданини ёхуд руҳий ҳолатини текшириш зарурати пайдо бўлса, уларнинг экспертга олиб келинишини таъминлайди (ЖПК 183-м.).